

**İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ KİTAPLIĞI MÜZESİNDEKİ
16 NCI YÜZYILA AİT OSMANLI MİNYATÜRLERİNDEKİ
KUMAŞ DESENLERİ ÜZERİNE BİR DENEME**

Özden SÜSLÜ

Günümüze gelen Osmanlı minyatürlerindeki, kumaş motifleriyle süslü kumaşların en güzel örnekleri 16 cı yüzyıla ait olup, sanatkârlar en önemli eserlerini bu devrede vermişlerdir.

Osmanlı minyatürleri kendi imkânları içinde bir sanat kolu olmaktan başka, diğer sanat kollarına ait bazı örnekleri aksettirmesi bakımından kaynak olarak değerlendirilebilir.

Minyatürlerde tasvir edilen kumaşlar ile pek kıymetli bir vesika değeri taşıyan, günümüze kadar gelen kumaş örnekleri ile karşılaştırsak kumaşçılık tarihimizin gelişmesini açıklamaya bakımından ilgi çekici olur. Biz burada Üniversite Kitaplığı Müzesinde bulunan 16 cı yüzyıla ait minyatürlerin başlıca örneklerini tanıtmaya çalışacağız.

T. 1404 envanter numara ile kayıtlı bulunan Şehinşahname veya Şemailname(1), Farsça nazımla devrin şehnamecisi Seyit Lokman tarafından H. 983/M 1581 de yazılan eseri, hattat Alâaddin Mansuri talikle yazmıştır. 153 varaktan meydana gelmiş olan yazma (36x24 cm), 44 tam sayfa (28x20 cm), 14 ü ise yarım sayfa (9x14,5 cm), bej renkli kalın aharlı kâğıttan yapılmış 58 minyatürü havidir.

Eser Sultan III Murad için yapılmış olup, hayatına ait muhtelif sahneler yer almaktadır. Mudanya'dan İstanbul'a gelişi, Saraya girişi, tahta çıkışı ve muhtelif vezirlerin divanları eserde yer alır.

1. Özden SÜSLÜ, XVI cı yüzyıl Osmanlı Minyatürlerindeki Kumaş Desenleri, İstanbul Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi 1964 (Basılmamış lisans tezi). İvan STCHOUKİNE, La peinture Turque d'après les manuscrits illustrés. Ier partie Süleyman I à Osman II 1520-1622, Paris 1966, s. 18. Nurhan ATASOY, Türk Minyatüründeki Tarihi Gerçekçilik, *Sanat Tarihi Yılıhı I, İstanbul Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1964-65, s. 103.*

Eserdeki kumaş desenleri:

Sultan III. Murad, Manisa'dan Mudanya'ya oradan da İstanbul'a gelmek üzere hareket etmesini gösteren minyatür (Sayfa 7a).

Ortada Sultan atı üzerinde, (Resim 1) koyu mor renkli kaftanın altın yıldızlı verev bordürler ve kırmızı şalvarının üzeri altın yıldızlı fantastik bitki motifleri ile bezenmiştir. At üstündeki silâhdarlarının kırmızı kaftanlarının üzeri taç motifleri ve doğancı başının kırmızı kaftanın üzeri altın yıldızlı şemselerle bezenmiştir.

Sultan III. Murad'ın Tahta çıkışı. (sayfa IIb-12a).

26x18 cm lik minyatürlü iki sayfada dizi halinde etek öpenler görülmekte. Sultan tahta oturmuş sağa dönük, iki elini dizine dayamış, sol elinde bir mendil tutar (Resim 2). Koyu mor renkli kaftanın üzeri altın halkâr tarzı ile bordürler arasına yerleştirilmiş stilize hatailer, bal rengi kolluklarının üzeri altın yıldızlı pars beneği ile bezenmiştir. Arkasında silâhdarları, soldan itibaren siklamen, mavi ve kırmızı renkli kaftanlarının üzeri koyu kırmızı renkli taç motifleri ile bezenmiştir. Diğer figürlerde aynı renklerin ve desenlerin tekrarlandığını görüyoruz. Ağacın sağındaki ikinci figürde kırmızı kaftanın üzerinde kafes şeklinde geometrik rozet motifleri arasında palmetler dekoratif şekilde birleşerek şemse şeklini meydana getirir. Ortalarında stilize çiçek motifleri yerleştirilmiş (Desen 10), kompozisyon bordür şeklindedir.

Sultan III. Murad'ın elçi kabulü ve hediyelerin getirilmesi (Sayfa 41b-42a).

Minyatürlü iki sayfa gayet dikkatli çalışılmış (Resim 3). Sultanın ve Huzura çıkmakta olan ortadaki gurubun dördüncü figürün kahverengi kaftanın üzerinde altın yıldızlı stilize ağaçlarla bezenmiş (Desen 11). Kumaş dekoru için değişik bir görünüş.

Şeref Hanın, Bitlisin İranlı elçisinin Türkler tarafından esir edilip Sultan III. Murad'ın Huzuruna getirilmesi. (Sayfa 54a)

Sultan sol kenarda tahta oturmuş, hafifçe sola dönük (Resim 4). Beyaz kaftanın üzeri altın yıldızlı ve kırmızı konturlu şemselerle bezenmiştir.

Avrupalı elçinin Sultan III. Murad tarafından kabulü ve hediyelerin getirilmesi (Sayfa 143b).

Sultan bağdaş kurmuş hafifçe sola dönük, sağ elini dizine dayamış ve sol elini göğsüne doğru kıvrımış (Resim 5). Sarı kaftanın üzeri altın yıldızlı çizgilerle taranmış. Silâhdarlarının kırmızı kaftanlarının üzeri taç motifleriyle bezenmiştir.

Kıyafet al-İnsaniye fi Şemal el Osmaniye, T. 6087 envanter numara ile kayıtlı bulunan bu el yazma, Seyit Lokman el Aşuri el Hüseyin tarafından yapılmış². Altmış varaktan meydana gelen yazmada altın zereşan üzerine³, Türkçe güzel talikle yazılmıştır. Yazmanın tarihi yoktur. Sultan III. Murad (1574-1594) tarafından yaptırıldığı tahmin ediliyor⁴. On iki sultan portresi gayet itinalı yapılmış, Osman Gazi'den Sultan III. Murad'a kadardır.

Eserdeki kumaş desenleri:

Osman Gazi (Sayfa 21).

İki dizi üzerine oturmuş hafifçe sağına dönük, sol kolunu göğsüne doğru kıvrımış ve sağ elini dizine dayamıştır (Resim 6).

Kızıl kahverengi kaftanın üzeri beyaz konturlu şemselerin içindeki lotuslardan çıkan altın yıldızlı palmetler kendi aralarında bir madalyon, şemseler de kartuşlarla birleşerek ahenkli bir kompozisyon şeması meydana getirmiş olurlar. Lâcivert mintanın üzeri altın yıldızlı Çin bulutları ile bezenmiştir.

Sultan Orhan (sayfa 25a).

Bağdaş kurmuş vücudu tam cepheden başı hafif sola dönük, iki elini dizine dayamış, sağ elinde beyaz bir mendil tutar (Resim 7)⁵.

Kırmızı kaftanın üzeri kırmızı tahrirli stilize olmuş nar ve şakayık çiçeklerinin dalları birbirleriyle birleşerek baklava şeklini meydana getirirler. Nar ve şakayık çiçeklerini dört taraftan taç motifleri çevrelemektedir. Lâ-

2. F. EDHEM - I. STCHOUKİNE, Le manuscrits Orientaux illustrées de la bibliotheque de l'Université d'Istanbul. Paris 1933, s. I. İvan STCHOUKİNE, sözü geçen eser, s. 69.
3. Zereşan, altın varak toz haline getirildikten sonra jelâtinli su ile karıştırılıp fırça ile kâğıt üzerine serpilmesinin bir şeklidir.
4. İvan STCHOUKİNE, sözü geçen eser, s. 69. Nurhan ATASOY, Nakkaş Osmanın Padişah portreleri. *Türkiyemiz*, sayı 6. İstanbul 1972, s. 2
5. F. EDHEM, I. STCHOUKİNE, sözü geçen eser. Fig. I.

civert mintanın üzeri altın yaldızlı şemseler, kıvrık dallar stilize olmuş naturalist motiflerle doldurulmuş. Şemseler de küçük madalyonlarla bağlanmıştır.

Sultan I. Murad (Sayfa 27b)

Bağdaş kurarak oturmuş, başı hafifçe sağa dönük, vücudu tam cephe-den, iki eli dizi üzerinde sağ elinde altın yaldızlı süslü bir mendil tutar (Resim 8). Mor renkli kaftanın üzerinde stilize olmuş lâle ve yapraklar ve bunları dört taraftan çevreleyen dolamalı taç motifleri altın yaldızlı gölgelerle daha zarif ve zengin görünüştedir. Açık lâcivert mintanın üzeri altın yaldızlı şeritlerle, dublesi ise koyu lâcivert lotuslarla bezenmiştir. Sultan Orhan'ın kaftanındaki kompozisyon şemasının aynen tekrarıdır (Resim 5).

Sultan Yıldırım Beyazıt (Sayfa 30a).

İki dizi üzerine oturmuş baş ve vücudu 1/3 profilden olup, sola dönük olarak sağ elini dizine dayamış ve sol elinde karanfil koklar (Resim 9). Kırmızı kaftanın üzeri altın yaldızlı rozetlerle bezenmiştir.

Çelebi Sultan Mehmed (Sayfa 33b).

Baş ve vücudu 1/3 profilden sağa dönük olarak, iki dizi üzerine oturmuş, sağ elinde gülü koklar ve sol elini kaftanın cebine sokmuş vaziyette (Resim 10). Mor kaftanın üzeri palmetler ve küçük stilize olmuş çiçekler baklava şeklinde girift bir kompozisyon teşkil ederler. Açık yeşil mintanın üzeri altın yaldızlı şemselerle bezenmiştir.

Sultan II Murad (Sayfa 36a)

Sol bacağına altına alarak ve sağ dizini yukarı kıvrarak hafifçe sola dönük olarak oturmuştur. Sol elini dizi üzerine koymuş, sağ kolunu kıvrıldığı dizine dayamıştır (Resim II).

Sarı renkli kaftanın üzeri koyu mavi ve dört dilimli rozetler birbiriyle küçük madalyonlarla bağlanarak ahenkli bir kompozisyon meydana getirirler. Şemselerin tam ortalarında mavi renkli bir rozet, etrafında stilize olmuş altın yaldızlı palmetler çevirmektedir. Diğer motiflerin içi ve motif aralarındaki boşluklar yarım çakı fırıldak feek ve virgül (Topuz), motifleri ile doldurulmuştur. Kırmızı renkli mintanın üzerindeki kompozisyon şemasının aynisini Osman Gazi'nin kaftanında görebiliyoruz (Resim 6).

Fatih Sultan Mehmed (Sayfa 38b).

Dizleri üzerine oturmuş sağına dönük beyaz mendil tutan elini dizine dayamış ve sol elinde tuttuğu karanfili koklamakta (Resim 12). Kızıl kah-verengi kaftanın üzerindeki kompozisyon şemasının, aynisini Osman Gazi'nin kaftanında da görebiliyoruz (Resim 6). Fatih Sultan Mehmed'in mintanın üzeri, koyu lâcivert stilize olmuş palmetlerden meydana gelen baklava şekilleri küçük yuvarlaklarla birbirlerine bağlanarak değişik bir kompozisyon şeması meydana getirir.

Sultan II Beyazıt (Sayfa 40a).

Sol bacağına altına almış sağ dizini yukarı kıvrarak sağ elini dayamış. Hafifçe soluna dönük olup kırmızı mendil tutan sol elini dizine dayamış (Resim 13). Yeşil kaftanın üzeri altın yaldızlı, küçük çizgilerle ve sarı mintanın üzeri Çin bulutlarıyla bezenmiştir.

Yavuz Sultan Selim (Sayfa 44b).

Uzun bıyığı ve sakalsız oluşu ile diğer sultanlardan ayrılır. Hafif sağına dönük olup bağdaş kurarak oturmuş, sağ elinde kırmızı mendil tutarak dizine dayamış ve sol elini göğsüne kıvrmıştır (Resim 14)⁶. Kırmızı renkli kaftanın üzeri altın yaldızlı dört dilimli madalyonlar, küçük madalyonlarla birleşerek kendi aralarında kare şeklinde kompozisyon meydana getirirler. Dört dilimli madalyonların içindeki lotuslardan çıkan dallar stilize olmuş hatailerden ayrı bir kompozisyon şeması meydana getirirler. Kaftanın kah-verengi bordürü ve kol kapaklarındaki kompozisyon şemasının aynisini Osman Gazi ve Fatih Sultan Mehmed'in kaftanlarında görebiliyoruz (Resim 6 ve 12).

Kanunî Sultan Süleyman (Sayfa 49b).

Sol bacağına altına alıp, sol elini dizine dayamış ve sol bacağına kıvrarak, lâcivert mendil tuttuğu sağ elini göğsüne dayamış. Başı ve vücudu hafifçe sola dönüktür (Resim 15). Kırmızı kaftanın üzeri altın yaldızlı şemseler ve aralarında kartuşlarla ahenkli bir kompozisyon şeması meydana getirir. Şemselerin ve kartuşların aralarındaki boşluklar stilize olmuş çiçeklerle bezenmiştir. Osman Gazi ve Fatih Sultan Mehmed'in kaftanlarındaki kompozisyon şemasını burada daha şematik olarak takip edebiliyoruz. Koyu

6. İvan STCHOUKINE, sözü geçen eser. pl. XLI.

mavi mintanın üzeri Çin bulutları ve kırmızı kollukların üzeri küçük fırça darbeleriyle bezenmiştir.

Sultan II Selim (Sayfa 53b).

Bağdaş kurarak oturmuş hafifçe sağına dönük ve sağ elinde mendil tutarak dizine dayanmış olup sol kolunu göğsüne kıvrımıştır (Resim 16). Kızıl kahverengi kaftanın üzeri, koyu kahverengi ve altın yaldızlı konturlu şemselerle düzenlenmemiş. Şemselerin içleri stilize olmuş yapraklarla, koyu kahve-rengi bordürü spiral ve kıvrık dallar üzerinde stilize olmuş çiçeklerle bezenmiştir. Kırmızı mintanın üzeri verev bordürler ve lâcivert kolluklarının üzeri altın yaldızlı rozetlerle süslü.

Sultan III Murad (Sayfa 59a).

Bağdaş kurmuş olarak hafifçe soluna dönük, sağ kolunu göğsüne doğru kıvrımış ve elinde kırmızı karanfil tutar. Sol elini dizi üzerinde kırmızı bir kitaba dayamıştır (Resim 17)⁷. Açık pembe renkli kaftanın üzerinde kırık hatlı bordürler arasında stilize olmuş hatai koncaları ve rozetler spiral dallar arasında yerleştirilmiş. Sarı mintanın üzeri Çin bulutları ve mavi kolluklarının üzeri altın yaldızlı küçük fırça darbeleriyle bezenmiştir.

Kıyafet al-İnsaniye fi Şemâil el Osmaniye T. 6088 envanter numara ile kayıtlı olan bu el yazma T. 6087 numaralı el yazmanın konu bakımından aynıdır. Seyit Lokman el Aşuri el Hüseyin bu eserini 1579 yılında tamamlamıştır.

Eserdeki kumaş desenleri

Osman Gazi (Sayfa 24b)

İki dizi üzerine oturmuş, hafifçe sağına dönük, sağ elini dizine dayamış ve sol kolunu göğsüne doğru kıvrımıştır (Resim 18). Kahverengi kaftanın üzeri altın yaldızlı stilize olmuş narlar birbirleriyle baklava şeklinde bağlanıp ve dört tarafından taç motifli ince dolama ile çevrelenerek ahenkli bir kompozisyon meydana getirmiş olur. Ara boşluklar topuz ve spiral şeklinde yapraklarla doldurulmuştur. Lâcivert mintanın üzerinde altın yaldızlı olarak kaftandaki kompozisyon şeması görülür. Farklı olan yön taç motiflerinin şeklidir.

7. Aynı eser. pl. XL.

Sultan Orhan (Sayfa 28b)

Bağdaş kurarak oturmuş vücudu cepheden, başı çok hafif sağa dönük olup iki elini dizine dayamış (Resim 19). Kırmızı kaftanın üzeri altın yaldızlı stilize olmuş nar çiçeklerini dört taraftan gayet dekoratif düğüm veya örgü motifleri çevrelemektedir. Lâcivert mintanın üzeri altın yaldızlı halkâr tekniği ile tezyin edilmiş, stilize olmuş hatai goncaları, topuz motifleri ve yapraklar spiral dallar arasında ahenkli bir şekilde yerleştirilmiş.

Sultan Murad Gazi (Sayfa 31a).

Bağdaş kurmuş, vücudu tam cepheden, başı hafifçe sola dönük ve iki eli dizinin üzerinde (Resim 20). Menekşe moru rengindeki kaftanın üzerine altın yaldızlı tarama ile, koyu mor konturlu stilize palmetlerle bezenmiş. Kırmızı mintanın üzeri altın yaldızlı stilize olmuş narları dört taraftan rozetler çevreler.

Yıldırım Beyazıt (Sayfa 34a)

Sola dönük dizleri üzerine oturmuş başı ve vücudu 1/3 profilden sağ eli ile sarı bir mendil tutar, sol elini yukarı doğru kaldırmıştır. (Resim 21). Altından taramalı kırmızı kaftanın üzeri koyu kırmızı konturlu lâleleri dört taraftan topuz şeklinde motifler ve lotus formunda taç motifleri çevrelemektedir. Lâcivert mintanın üzeri altın yaldızlı kartuşlar içinde stilize olmuş nar çiçekleriyle, kol bordürü ise spiral dallar ve küçük yapraklarla süslenmiştir.

Çelebi Sultan Mehmed (Sayfa 37b).

Sağına dönük olarak iki dizi üzerine oturmuş, sağ elinde kırmızı karanfil koklar, kırmızı mendil tutan sol elini kürkklü kaftanın cebine sokmuştur (Resim 22). Beyaz kürk yakalı lâcivert kaftanın üzeri altın yaldızlı şemselerle, içleri stilize olmuş şakayık çiçekleri ince yapraklar ve şemselerin araları da çiçekli spiral dallarla bezenmiştir. Yeşil renkli mintanın üzeri altın yaldızlı halkâr tekniği ile verev kıvrık dallar üzerine stilize olmuş hatai goncaları ve yapraklarla süslenmiştir.

Sultan II. Murad (Sayfa 40a)

Hafifçe sola dönük olarak, sağ dizini yukarı doğru kıvrarak sağ kolunu dayamış ve sol ayağını altına alarak mendil tuttuğu sol elini dizine dayamıştır. (Resim 23) Sarı renkli kaftanın üzeri altın yaldızlı verev olarak dragon şeklinde Çin bulutları ile sıklamen renkli mintanın üzeri stilize olmuş kuşlarla bezenmiştir.

Fatih Sultan Mehmed (Sayfa 42b).

Dizleri üzerine oturmuş, sağa dönük, sağ elini dizine dayamış ve sol elinde kırmızı gülü koklar (Resim 24). Beyaz kürklü lâcivert kaftanın üzeri altın yıldızlı halkâr tarzıyla boyanmış hatai goncaları hançer yaprakları, yuvarlak küçük yapraklar ve bunları çevreleyen geniş bordürlerin içi altın yıldızlı baklava motifleriyle bezenmiştir. Kahverengi mintanın üzeri altın yıldızlı halkâr tarzıyla kıvrık dallar üzerinde nar ve hançer yapraklarıyla tezvin edilmiştir. Bu dallar düzenli bir şekilde mintan üzerine yerleşmiştir.

Yavuz Sultan Selim (Sayfa 49a)

Sakalsız ve uzun bıyığı ile diğer sultanlardan ayrılır. Bağdaş kurmuş sola dönük, sağ elinde sarı mendil tutarak dizine dayamış ve sağ elini göğsüne doğru kıvrımıştır (Resim 25). Kırmızı renkli kaftanın üzeri altın yıldızlı kıvrık verev şeklinde bordürler arasında stilize hatai goncaları ve küçük yapraklar yerleştirilmiştir. Kaftanın kahverengi bordüründe ise spiral kıvrık dallar arasında stilize olmuş şakayık, mine ve hançer yaprakları yerleştirilmiştir. Beyaz mintanın üzeri de altın yıldızlı Çin bulutlarıyla bezenmiştir.

Sultan II. Selim (Sayfa 58b).

Bağdaş kurarak oturmuş, hafifçe sağına dönük, sağ elinde tuttuğu kırmızı mendili dizine dayamış ve sol kolunu da göğsüne kıvrımıştır (Resim 26). Kahverengi kaftanın üzerindeki kompozisyon şemasının aynısını Yavuz Sultan Selim'in kaftanının üzerinde görebiliyoruz (Resim 23). Farklı tarafı stilize olmuş hatailer, küçük yapraklar daha sık ve hiç boşluk bırakılmadan çalışılmış. Beyaz mintanın üzeri altın yıldızlı Çin bulutları ile, bordürü spiral, kıvrık dallarla ve lâcivert kolluklarının üzeri serbest fırça darbeleriyle süslenmiştir.

Sultan III. Murad (Sayfa 64b).

Bağdaş kurmuş hafifçe sağına dönük sağ elinde kırmızı bir mendil tutarak dizine dayamış, sol elini göğsüne doğru kıvrımış ve lâcivert mendili tutar. (Resim 27). Sarı renkli kaftanının üzeri altın yıldızlı fantastik çiçeklerle, turuncu renkli mintanın üzeri stilize olmuş şakayık çiçekleri birbirleriyle küçük yapraklı dallarla birleşerek madalyon şeması meydana getirerek bezenmiştir.

II

Örneklerle tanıtmaya çalıştığımız minyatürlerdeki kaftan ve mintanların üzerindeki desenlerin ekseriyeti kumaş hüviyetine sahip desenler olduğu, bazılarının ise çok basit veya hayalî olduğu görülür. Kullanılan naturalist motiflerin bazıları tabiattaki örneklerine oldukça yakın üslûpta, bazen de tabiattan uzaklaşarak fantastik-hayalî motiflerle kompozisyonu zenginleştirmiştir. Bu da sanatkarın duyusunun ve üslûbunun ifadesi olduğunu söyleyebiliriz.

16 cı yüzyılın sonlarında naturalist üslûpta motifleri çevreleyen dolamalar arasında taç motifine rastlanır ki bu tarihlerde bilhassa İtalyan kumaşları memleketimize geldiğinden, Türk dokumacıları bu motifleri kendi zevklerine göre kullanmışlardır⁸.

Minyatürlerdeki kaftan ve mintanlarda aynı yüzyıl kumaşlarında olduğu gibi taç motifli dolamaların muhtelif şekillerini görebiliyoruz (Desen 12). Taç lotus formunda (Desen 12a, b), ve taç formunda (Desen 12c, d, e), bu dolamalı taç motifleri arasında 3 bölümlü çanak yaprağı ve 3 petal yapraklı lüle motifini (Desen 1a), daha üslûplanmış örneklerini (Desen 1b). Aynı yüzyıla ait kumaş üzerinde (Desen 1c), ve çini üzerinde yakın örneklerini bulabiliyoruz (Desen 1d). Aynı şekilde dolamalı taç motifleri arasında nar motifi tabiattaki örneklerine yakın bir üslûpta (Desen 2), aynı yüzyıl kumaş üzerinde, kumaş tekniğine göre hazırlanmış daha değişik bir örneğine rastlamaktayız (Desen 2d). Nar çiçekleri (Desen 3), şakayık motifleri (Desen 4) ve hançer yaprakları (Desen 5), minyatür tekniğinde yapılan bu motiflerin yakın örneklerini çini (Desen 3f ve Desen 5e) ve tahta üzerinde kalem işlerinde (Desen 3e ve Desen 5f), tabiattaki örneklerine oldukça yakın bir naturalizm içinde verilmeğe gayret edilmiştir. Küçük çiçek ve yaprakların birleşmesiyle meydana gelen hatai motifinin menşei Çindir. Tang devri eserlerinde örnekleri görülür⁹. Bu motif Anadolu Türklerinde daha gelişerek klasik şeklini almıştır. Çeşitli ve basit örneklerini minyatürlerdeki kaftan ve kumaşlarda rastlanır. (Desen 6). Palmet ve lotus motifi minyatür tekniğinde yapılmış, tam ve yarım palmet olarak çeşitli şekillerde kullanılmışlardır (Desen 7). Lotus ise bir cins nilüferdir (Desen 8). Minyatürlerdeki

8. Nurettin YATMAN, Türk kumaşları, Ankara 1945, s. 18.

9. Madeleine HALLADE, Arts de l'Asie ancienne Thème et Motifs, Paris 1956, s. 72, fig. 554.

kaftanlarda, mintanlarda ve diğer küçük sanatlarda lotus ekseri palmet ve Rumi motifleriyle kullanılır.

Sanatkârlar bazen tabiattan uzaklaşarak fantastik-hayalî motiflerle spiral ve topuz şeklinde ara motifleri ve Çin bulutu motifleriyle kompozisyonu zenginleştirirler.

Çin mitolojisinde ejderin fırtınalar yapan deniz ve semaya hakim olan kudret olarak kabul edilen Çin bulutu¹⁰, Padişah kaftan ve mintanlarında üslûplaşmış şekilleri ile karşılaşıyoruz (Desen 9a, b, c). Bu fantastik-hayalî desenleri, devrin çini (Desen 9d) ve kumaş üzerinde (Desen 9e), farklı kompozisyon şemalarıyla kullanıldığını, şüphesiz malzemenin farklı olması ve teknik özellikler motiflerin şekillenmesini de etkilemiş olur.

Bütün bu desenler saraya bağlı atölyelerde saray nakkaşları tarafından hazırlanan örneklere göre yapılmıştır¹¹.

Bu çeşitli desenler değişik kompozisyon şemalarıyla görünürler. Baklava şemasına göre hazırlanmış kompozisyonlar, ise ince kıvrık dalların, rozet ve palmetlerle birleşerek iç içe baklavalardan meydana getirdiği kompozisyonlar (Resim II). Şemselerden çıkan ve kartuşları çevreliyerek palmetlerin meydana getirdiği (Resim 6) ve aynisini kaftan üzerinde görülür (Resim 12), mintan üzerindeki karelerin kesiminde palmetlerden meydana gelen baklavalardan değişik görünüştedir.

Baklava şemasının diğer bir varyantı da dolamalı baklavalardan meydana gelen kompozisyonlar. Bunlarda tek dolamalardan meydana gelen tek baklava sistemidir. Genellikle bu dolamalar taç motifleri ile birleşir. Düz dolamalı kompozisyonun açık bir şeklini (Resim 20), bağlayıcı unsur taçtır. Çift baklava sisteminin bazen zahirî görünüşü sağlanmış olur (Resim 19). Taçlı dolamaların meydana getirdiği baklava şemasında lâlelerin dibinden çıkan iki sap dolamalarla birleşerek bu zahirî görünüşü sağlamış oluyor.

Genellikle bu dolamalı baklavalarda bağlayıcı unsur taçtır. Bu taçlı dolamaların meydana getirdiği çifte baklava şemalarında varyantları vardır.

10. Celal Esad ARSEVEN, Les Arts Decoratifs Turcs, İstanbul s. 25.

11. Süheyl ÜNVER, Fatih devri saray nakışhanesi ve Baba Nakkaş. *İstanbul Üniversitesi Kültür Eserleri Tesisi I*, İstanbul 1958.

Semavi EYİCE, «Arslanhane» ve Çevresinin Arkeolojisi, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, No. 11-12, İstanbul 1964, s. 25-27.

Şerare YETKİN, Türk kilim sanatında yeni bir gurup saray kilimleri. *Belleten cilt XXXV, sayı 138*, Ankara 1971, s. 225.

İkinci baklava sisteminin şakayık ve nar çiçeğinden meydana gelmesi (Resim 7). Bazen bu çifte baklava sistemi ince kıvrık dallarla da meydana gelir. Baklavaları bağlayan noktalarda nar ve lotus formunda taç motifleri görülür (Resim 18). Aynı şemayı (Resim 20) da sultanın mintanında, benzer örneğini (Resim 21) de görebiliriz. Şemse adını verdiğimiz küçük madalyonlardan meydana gelen kompozisyonlar: düz sonsuza giden kompozisyon şeklinde olanlar veyahut birbirleriyle çeşitli bağlayıcı unsurlarla zengin kompozisyonlar meydana getirirler. Çeşitli motiflerle doldurulmuş şemseleri (Resim 16) ve küçük palmetlerle iki uçtan taçlandırılmış çifte konturlu şemseler ve aralarındaki spiral dallarla şemselerin araları doldurularak bağlantı temin edilir (Resim 22). Daha girift şeklini (Resim 4) de takip edebiliyoruz. Bazen şemseler dört taraftan kartuşlarla birleşerek sonsuza giden değişik bir şema meydana getirdikleri görülür (Resim 15). Aynı şemayı (Resim 6) da, şemselerin içinden çıkan palmetler kartuşları çevreliyerek kompozisyonu meydana getirirler (Resim 12). Aynı şemanın, kaftan, mintanda (Resim II), ve kaftan bordüründe (Resim 14), tekrarlandığı görülür. Minyatür ustaları aynı el yazmada aynı kompozisyonu bir kaç defa tekrarlamıştır. Şemse, rozet, düğüm motiflerinin ve kartuşların birleşmesi ile meydana gelen kompozisyonunda bir varyantını da (Resim II) görülür. Düğüm motifinin diğer bir görünüşü (Resim 2, Des. II), palmetlerden meydana gelen şemse şeklinde kompozisyon içinde, bordür şeklinde sonsuza giden bir şema görülür. Bazen de şemseler rozetlerle kare şeklinde bir şema meydana getirerek, palmet ve küçük çiçeklerle birbirlerine bağlayarak zengin bir kompozisyon meydana getirmiş olurlar (Resim 14).

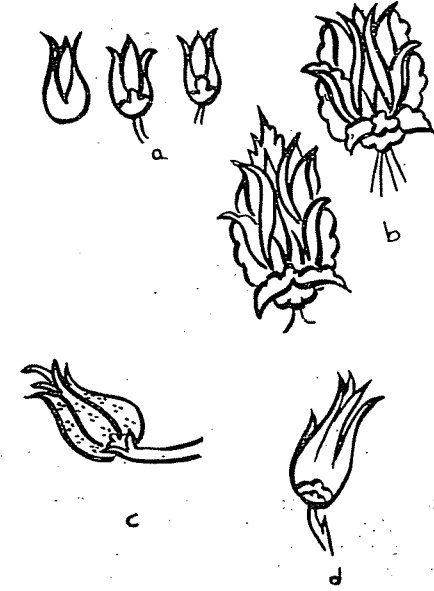
Bordür şeklinde gelişen kompozisyonlarda çeşitli motiflerle değişik örnekler görülür. Geniş bordürler arasında sivri uçlu yapraklar hatayı goncaları ve geniş bordürlerin üzerindeki baklava şeklindeki taramalar ve düğümlerin ilâvesiyle meydana gelen kompozisyonun en güzel örneği de kaftan üzerinde görülür (Resim 24).

Bu şemanın daha sade şeklini (Resim 25), bordür şeklindeki kompozisyonda motifler arasındaki boşluklarla kompozisyonun sadeliği açıkça görülür.

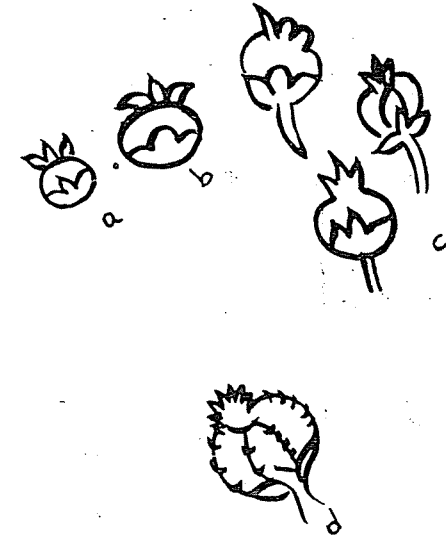
Dikine gelişen kompozisyon şemasına az rastlanır (Resim 24) Sultanın mintanı üzerinde, spiral dal üzerinde gelişen kompozisyon sivri uçlu yapraklar ve nar çiçekleriyle barok görünüştedir. Kuş figürlü kompozisyonlar ise tam kuş karakterinde olup, sonsuz örneğe göre hazırlanmış mintan üzerinde görülür (Resim 23).

Kompozisyon şemalarındaki desenlerin ekseriyeti kumaş hüviyetine sahip desenlerdir. Bazen minyatür ustası desenleri kaftan ve mintan kıvrımlarına göre ayarlıyarak açık gösterememiştir. Bazı örneklerin detaylardaki ufak farklara rağmen aynı motiflerin çeşitli kompozisyon şemasında tekrarlandığı görülür. En çok hatai, Çin bulutu, şakayık, nar ve nar çiçeği, palmet ve lotus, lâle, taç motifi, hançer yaprağı, kuş motifleri aynı zamanda altın, kırmızı, lâcivert kahverengi, sarı mavi, mor, yeşil, siklamen ve beyaz renklerin sırasıyla en çok kullanıldığı görülüyor.

16 cı yüzyıl kumaşlarındaki motifleri, kompozisyonları ve kıyafetleri en iyi aksettiren Kiyafet al-insaniye fi şemail el osmaniye adındaki albümlerdir ki bu yüzyıl kumaşlarının değerlendirilmesinde de faydalı olacak albümlerdir. Bunların üç tanesi Topkapı Sarayı Hazine Kitaplığında iki tanesi Üniversite Kitaplığı Müzesindedir. Bu albümlerin bilhassa adının kıyafetle ilgili olması 16 cı yüzyıl minyatür ustalarının kumaş desenlerine verdiği önemi gösterir. Orijinal kumaş desenlerini bizzat çizen ustalar olmasıdır. Çünkü bu minyatürlerde görülen kumaş desenleri devrin orijinal kumaşlarında ve diğer küçük sanatlarda aynen görebiliyoruz.

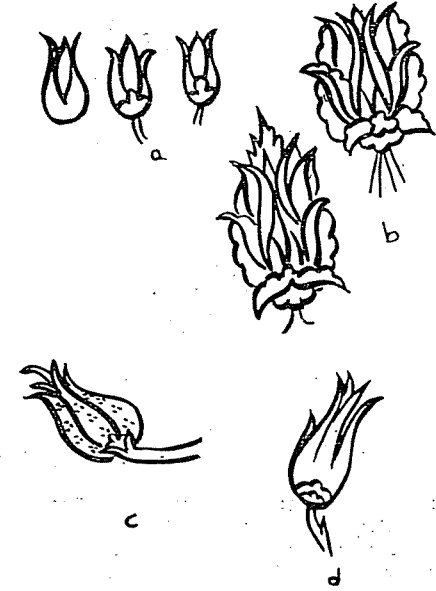
Desen 1. Lâle: a) Res. 21, b) Res. 8, c) Pares Dekoratif Sanatlar Müzesinde 16. yy. ait kumaş. d) Rüstem Paşa camiinden gini.

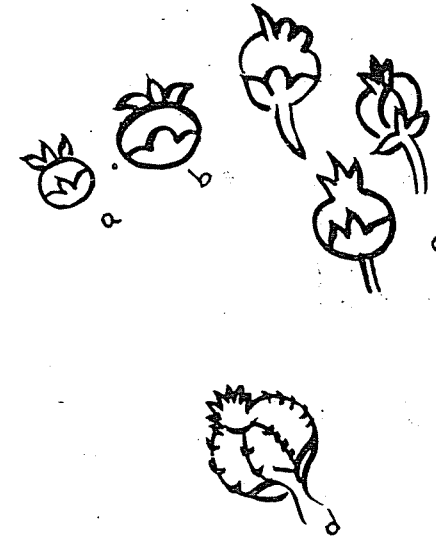
Desen 2. Nar: a) Res. 18, b) Res. 10, c) Res. 24 d) Paris Dekoratif Sanatlar Müzesinde 16. yy. ait kumaş.

Kompozisyon şemalarındaki desenlerin ekseriyeti kumaş hüviyetine sahip desenlerdir. Bazen minyatür ustası desenleri kaftan ve mintan kıvrımlarına göre ayarlıyarak açık gösterememiştir. Bazı örneklerin detaylardaki ufak farklara rağmen aynı motiflerin çeşitli kompozisyon şemasında tekrarlandığı görülür. En çok hatai, Çin bulutu, şakayık, nar ve nar çiçeği, palmet ve lotus, lâle, taç motifi, hançer yaprağı, kuş motifleri aynı zamanda altın, kırmızı, lâcivert kahverengi, sarı mavi, mor, yeşil, siklamen ve beyaz renklerin sırasıyla en çok kullanıldığı görülüyor.

16 cı yüzyıl kumaşlarındaki motifleri, kompozisyonları ve kıyafetleri en iyi aksettiren Kiyafet al-insaniye fi şemail el osmaniye adındaki albümlerdir ki bu yüzyıl kumaşlarının değerlendirilmesinde de faydalı olacak albümlerdir. Bunların üç tanesi Topkapı Sarayı Hazine Kitaplığında iki tanesi Üniversite Kitaplığı Müzesindedir. Bu albümlerin bilhassa adının kıyafetle ilgili olması 16 cı yüzyıl minyatür ustalarının kumaş desenlerine verdiği önemi gösterir. Orijinal kumaş desenlerini bizzat çizen ustalar olmasıdır. Çünkü bu minyatürlerde görülen kumaş desenleri devrin orijinal kumaşlarında ve diğer küçük sanatlarda aynen görebiliyoruz.

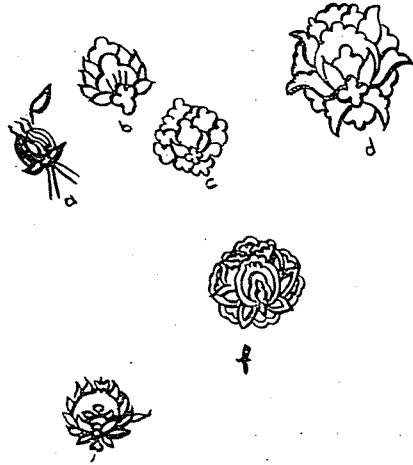

Desen 1. Lâle: a) Res. 21, b) Res. 8, c) Pares Dekoratif Sanatlar Müzesinde 16. yy. ait kumaş. d) Rüstem Paşa camiinden gini.

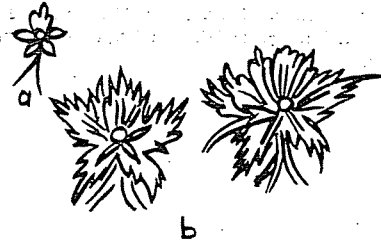

Desen 2. Nar: a) Res. 18, b) Res. 10, c) Res. 24 d) Paris Dekoratif Sanatlar Müzesinde 16. yy. ait kumaş.

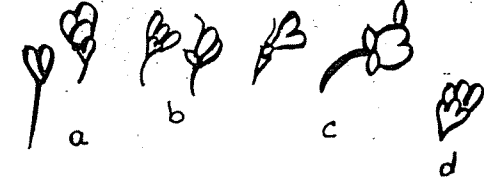
Desen 3. Nar çiçeği: a) Res. 18, b) Res. 21, c) Res. 19, d) Res. 7, e) Kılıç Ali Paşa Camii minberinde kalem işi, f) Topkapı Sarayı Arz Odası cephesinden çini.

Desen 4. Şakayık: a) Res. 27, b) Res. 7.

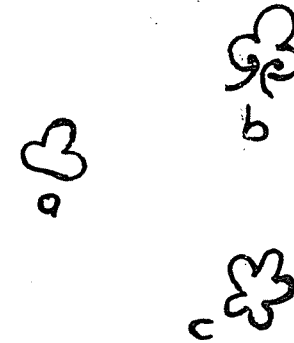
Desen 5. Haçer Yaprığı: a) Res. 17, b) Res. 12, c) Res. 25, d) Res. 24, e) Edirne Selimiye camii minberinden kalem işi.

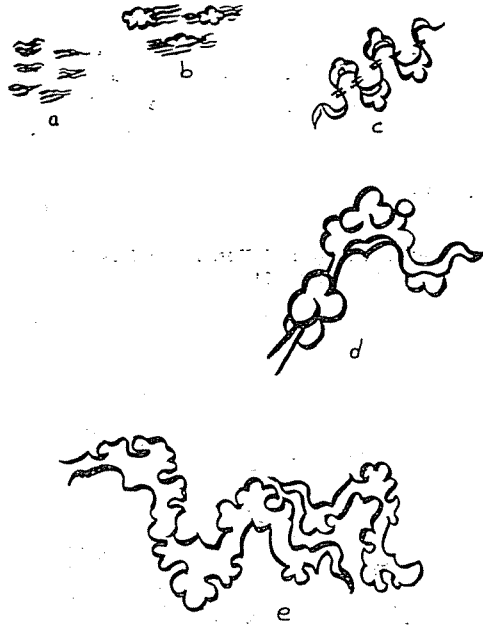
Desen 6. Hatai: a) Res. 25, b) Res. 27, c) Res. 17, d) Res. 24.

Desen 7. Palmet: a) Res. 16, b) Res. 12, c) Res. 14, d) Res. 12, f) Res. 20.

Desen 8. Lotus: a) Res. 6, b) Res. 14, c) Res. 12.

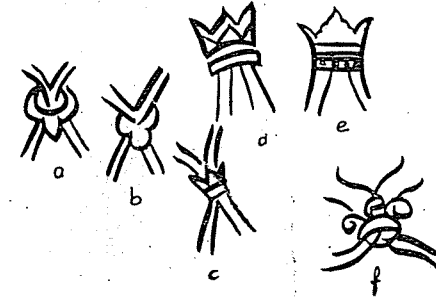
Desen 9. Çin bulutu: a) Res. 25, b) Res. 26, c) Res. 23, d) İstanbul Süleymaniye camiinde çini, e) 16. yy. ait kumaş (T. Öz, Türk Kumaş ve Kadifeleri, pl. XXXVI).

Desen 10: Res. 2.

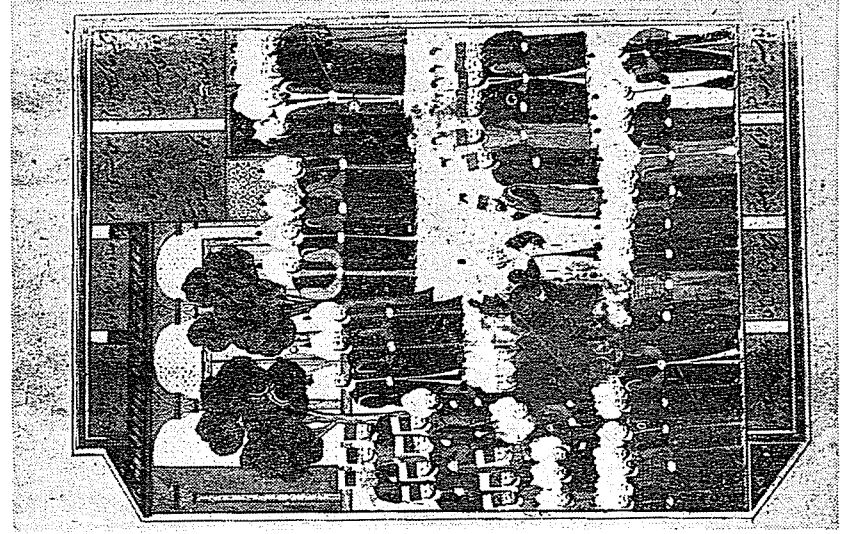
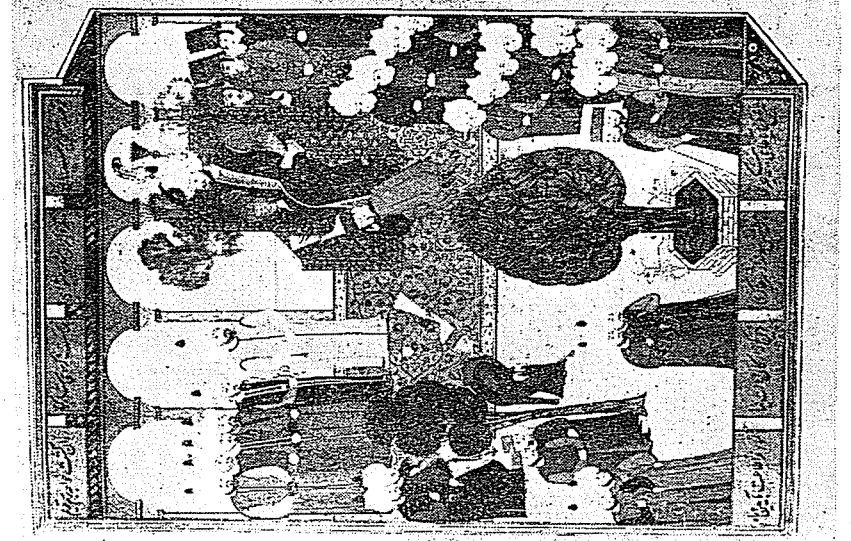
Desen 11: Res. 3.

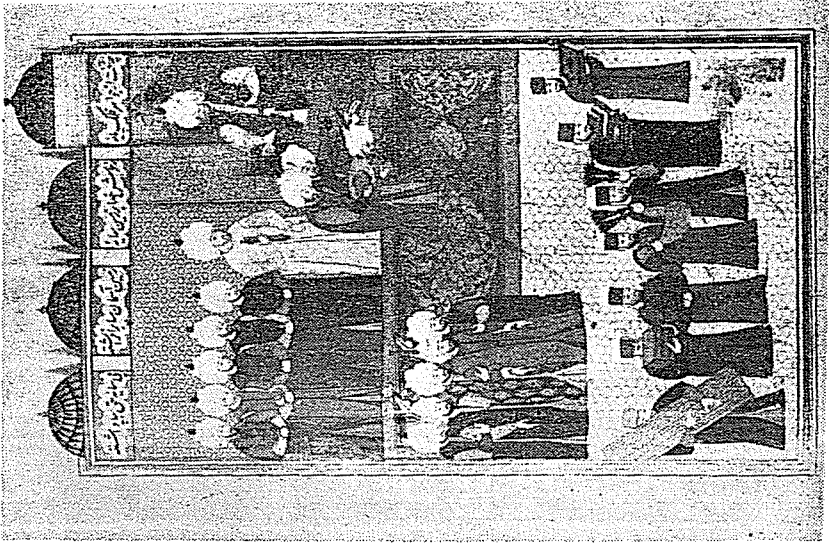
Desen 12. Taç motifleri : a) Res. 18, b) Res. 21, c) Res. 18, d) Res. 8, e) Res. 7, f) Res. 20.

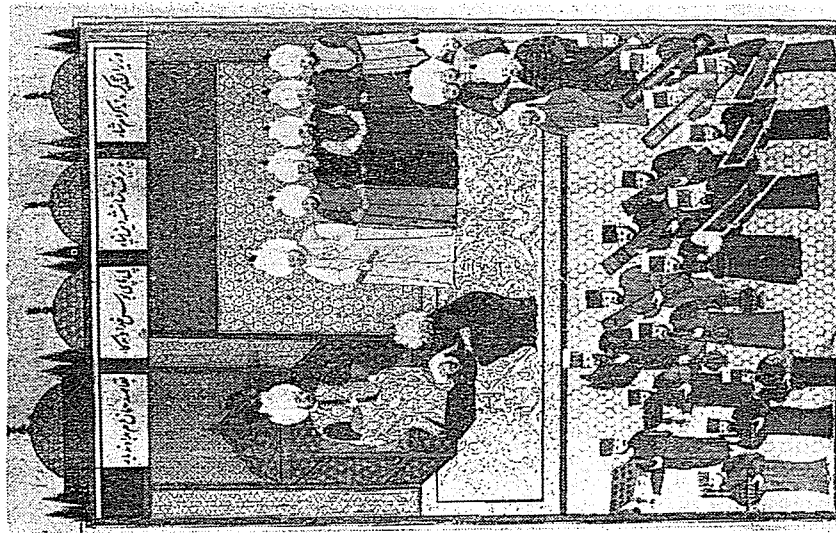
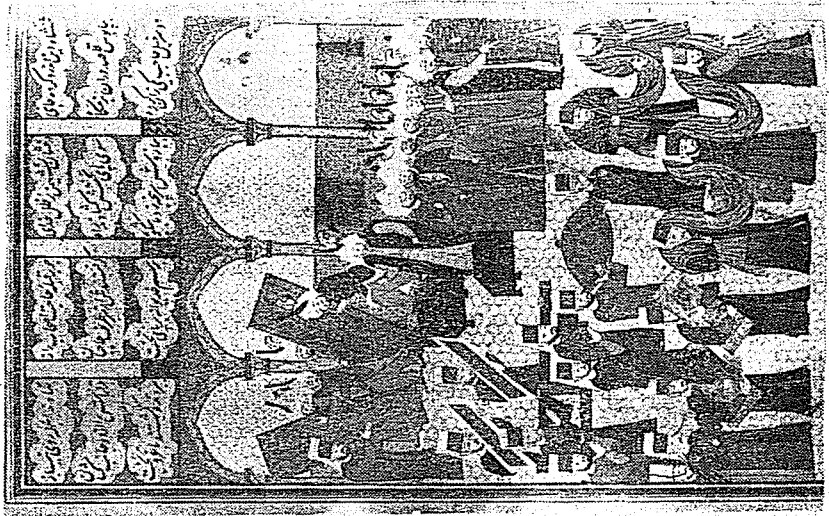
Resim 1: Sultan III. Murad'ın Manisa'dan Mudanya'ya ve İstanbul'a hareket etmesi.
(Sayfa 7a) T. 1404

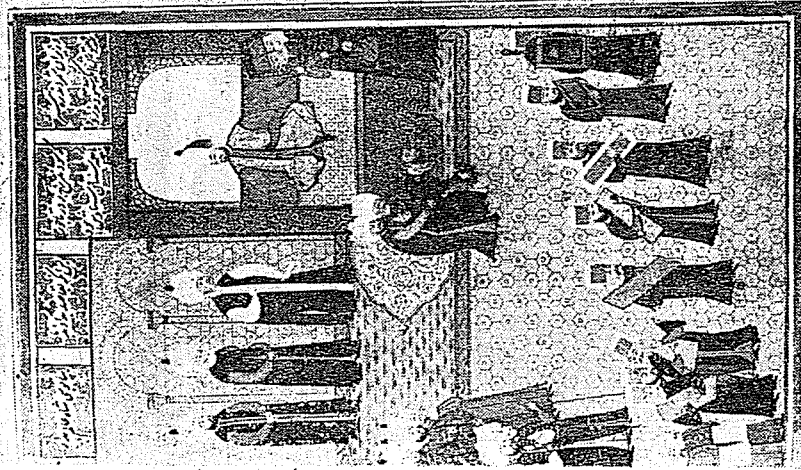
Resim 2 - 2a: Sultan III. Murad'ın tahta çıkışı (Sayfa 11b - 12a) T. 1404

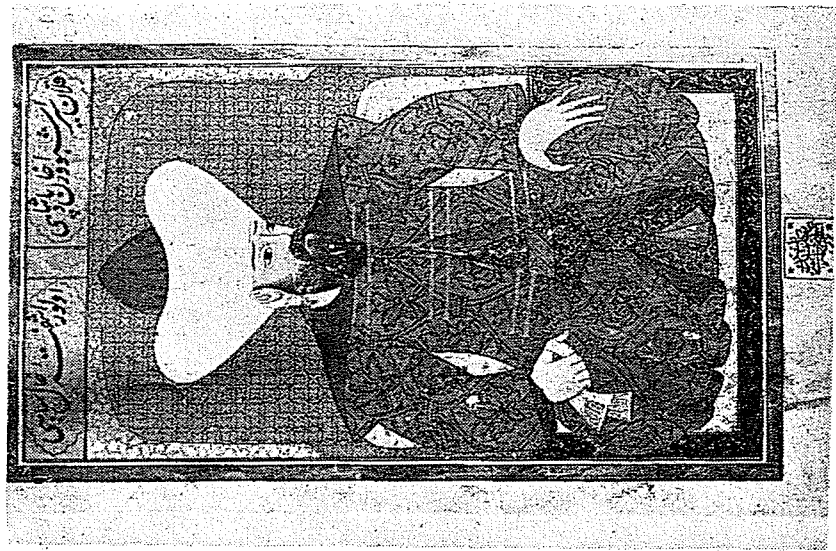
Resim 3 - 3a: Sultan III. Murad'ın elçi kabulü ve hediye alması, (Sayfa 11b - 12a) T. 1404

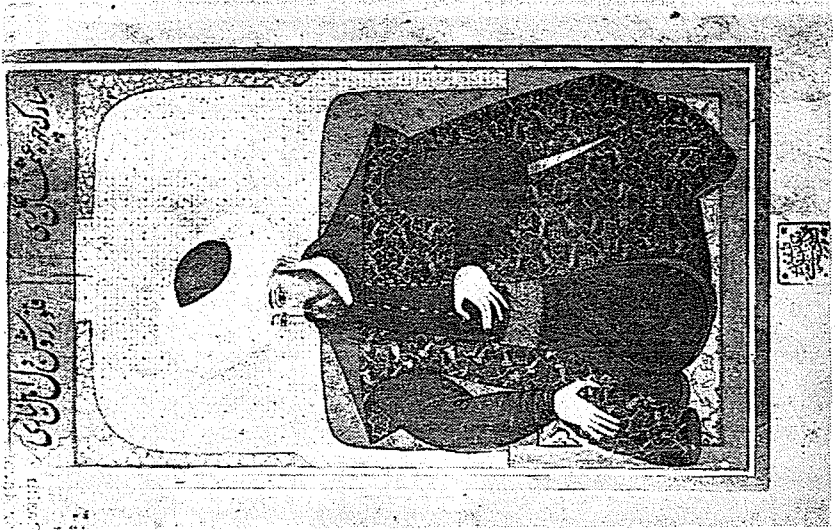
Resim 4: Şeref Hanın, Bitlisin İranlı Elçisinin Türkler tarafından esir edilip Sultan Murad'ın huzura getirilmesi. (Sayfa 54 a) T. 1404

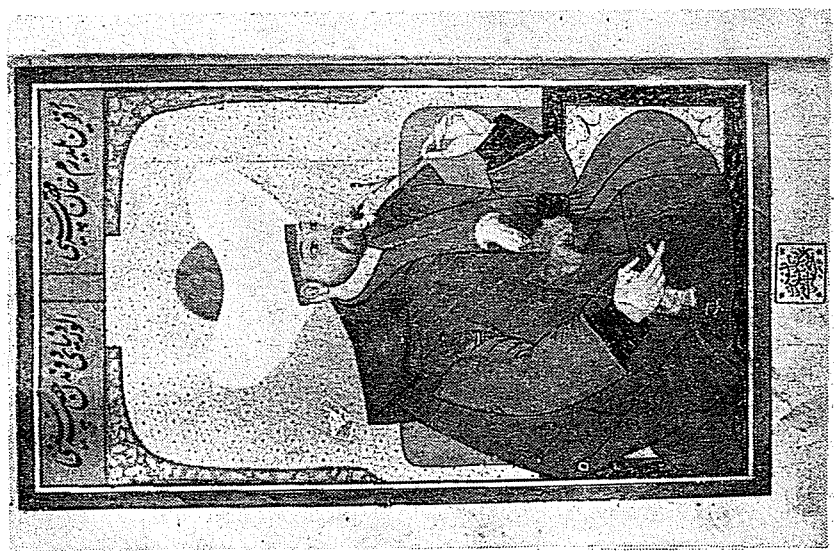
Resim 5: Avrupalı elçinin Sultan III. Murad tarafından kabulü ve hediye alması (Sayfa 143 b) T. 1404

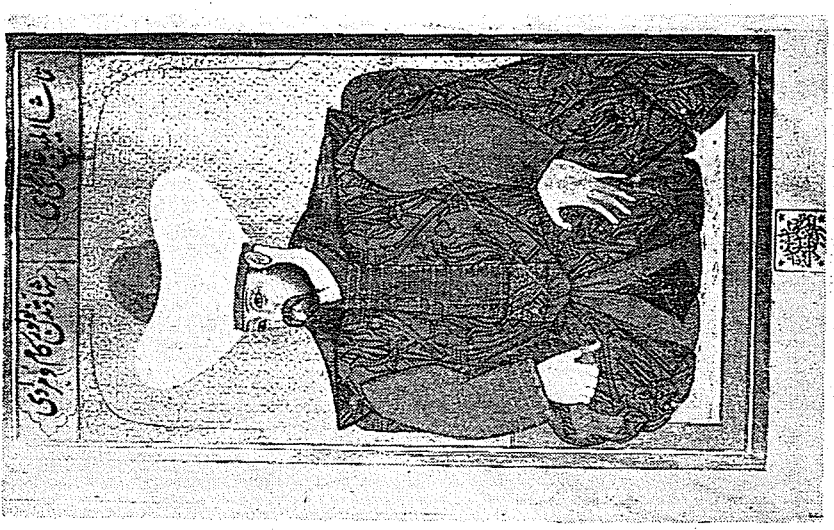
Resim 7: Sultan Orhan. (Sayfa 25 a) T. 6087

Resim 6: Osman Gazi. (Sayfa 21 b) T. 6087

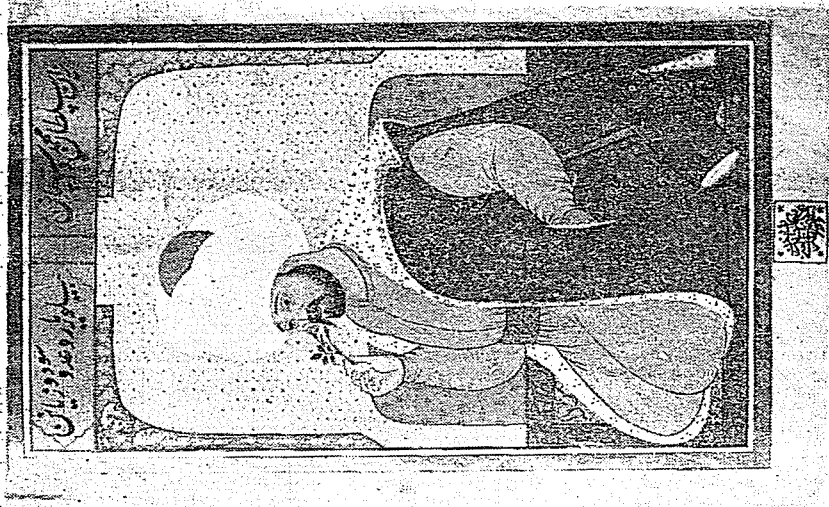

Resim 9. Sultan Yıldırım Beyazıt. (Sayfa 30a) T. 6087

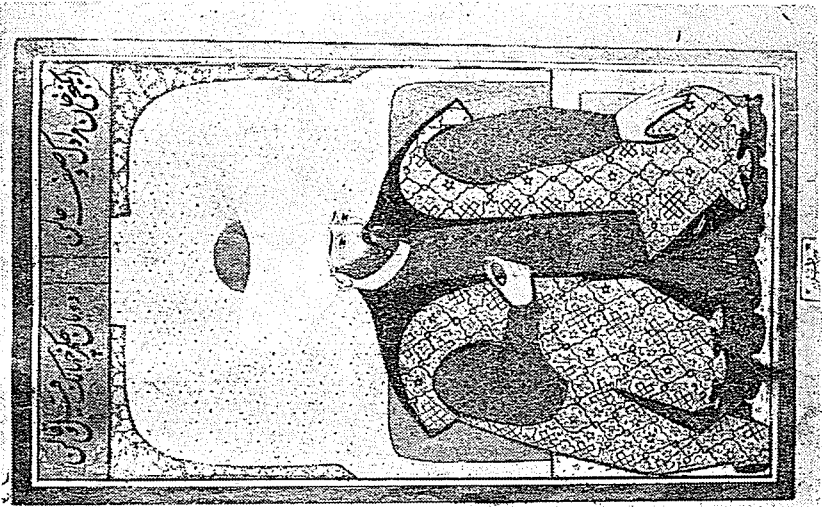

Resim 8: Sultan I. Murad. (Sayfa 27 b) T. 6087

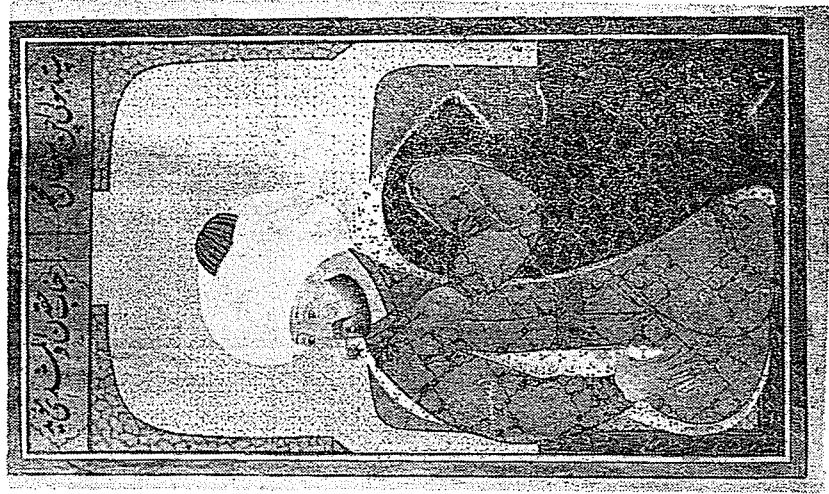

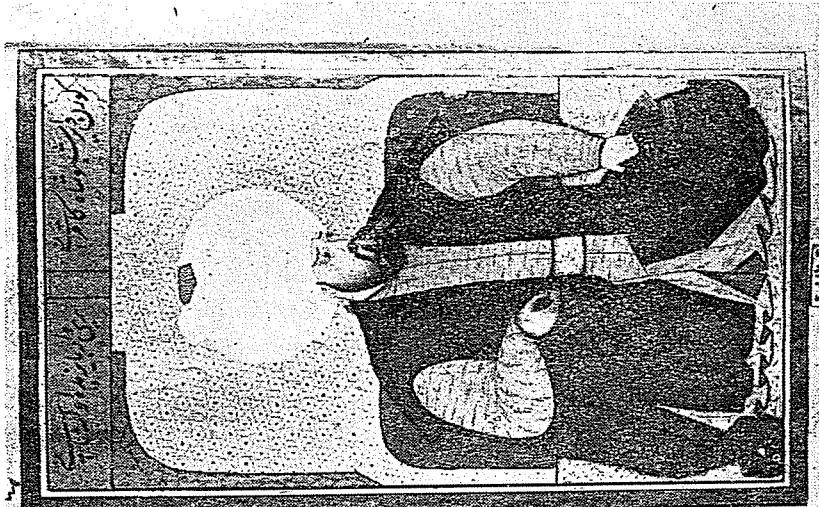
Resim 10. Çelebi Sultan Mehmed. (Sayfa 33b) T. 6087

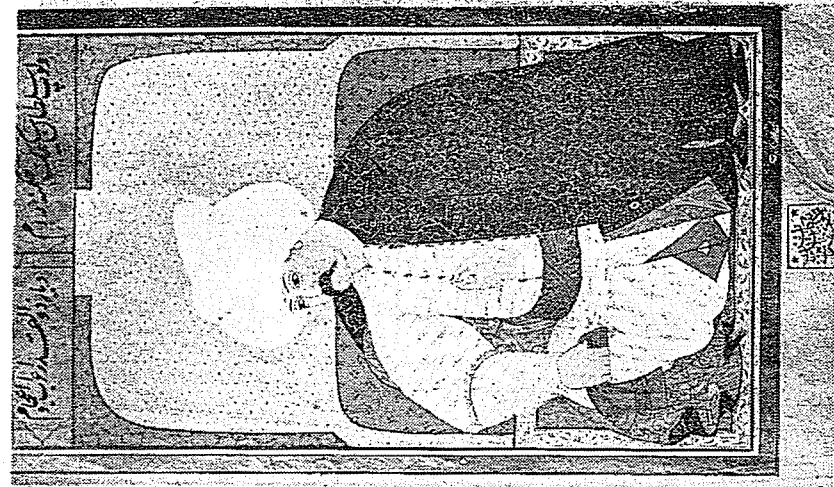
Resim 11. Sultan II. Murad (Sayfa 36a) T. 6087

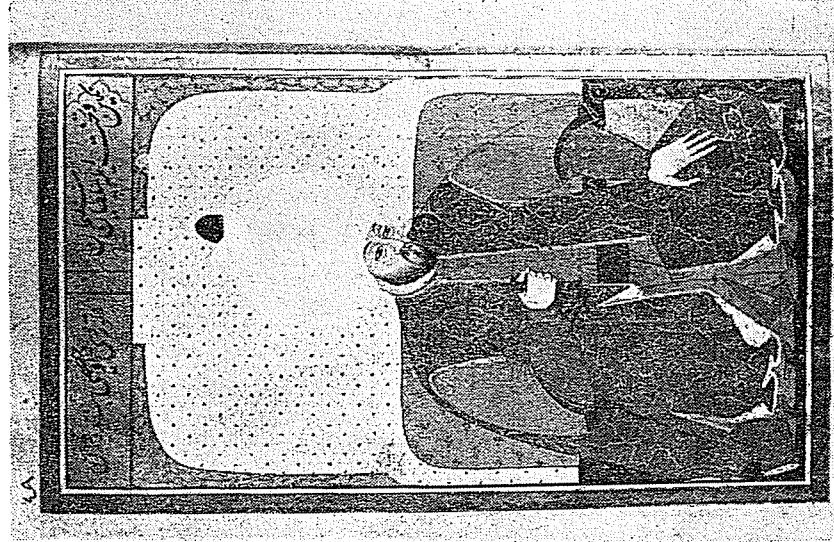
Resim 12. Fatih Sultan Mehmed. (Sayfa 38b) T. 6087

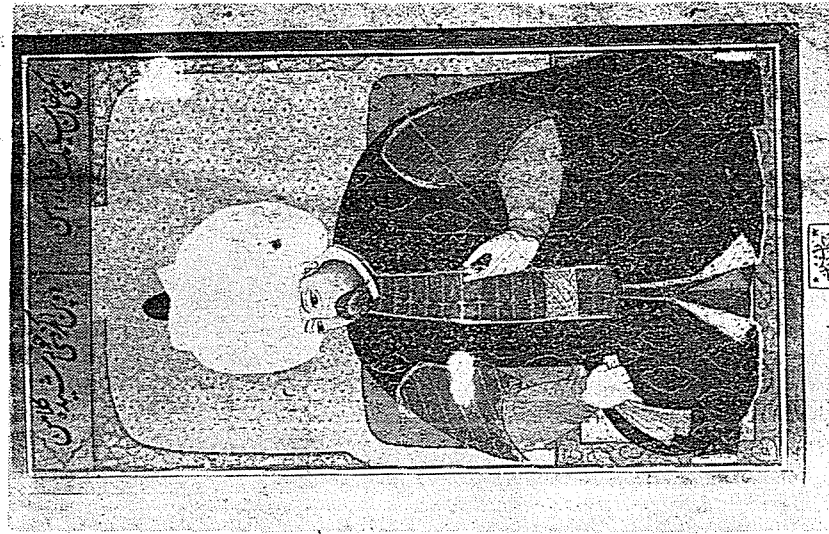
Resim 13. Sultan II. Beyazıt. (Sayfa 40a) T. 6087

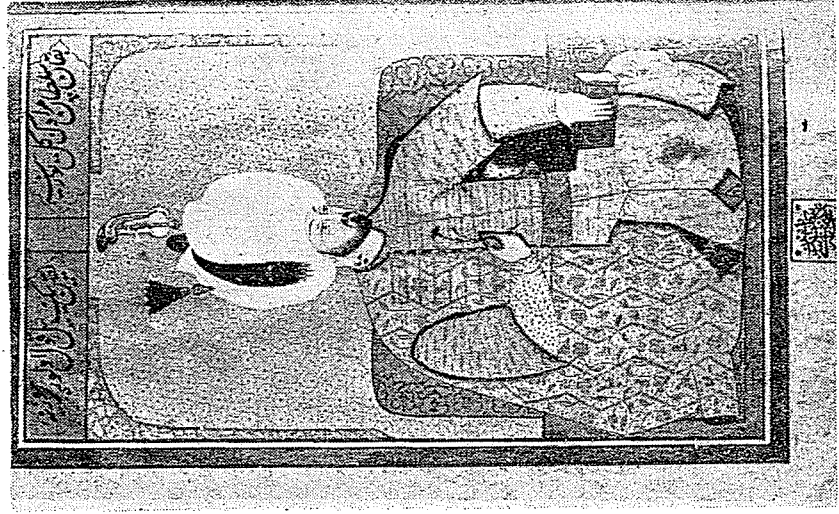
Resim 14. Yavuz Sultan Selim. (Sayfa 44b) T. 6087

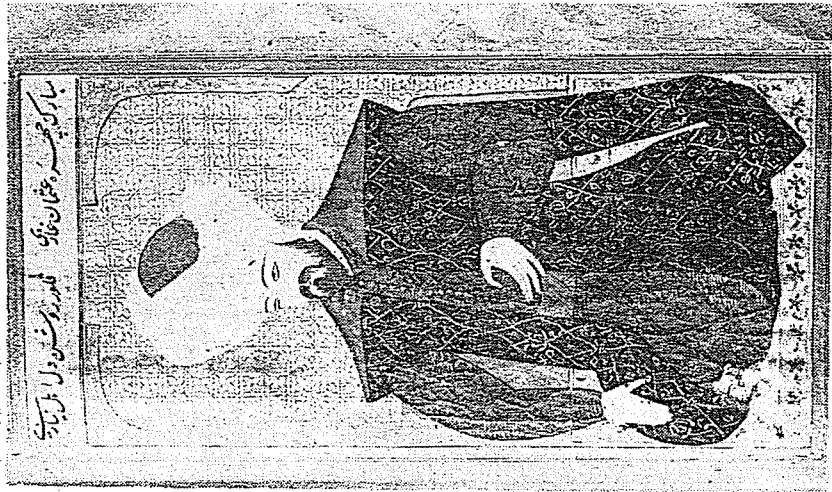
Resim 15. Kanuni Sultan Süleyman (Sayfa 49b) T. 6087

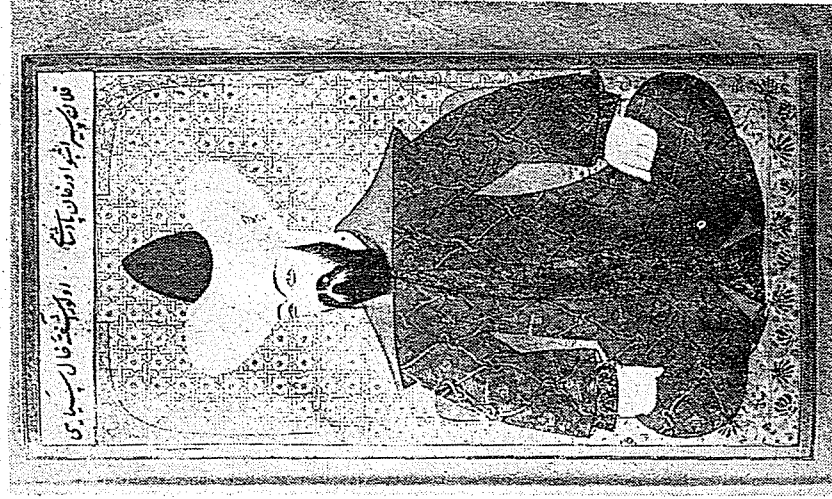
Resim 16. Sultan II. Selim. (Sayfa 53b) T. 6087

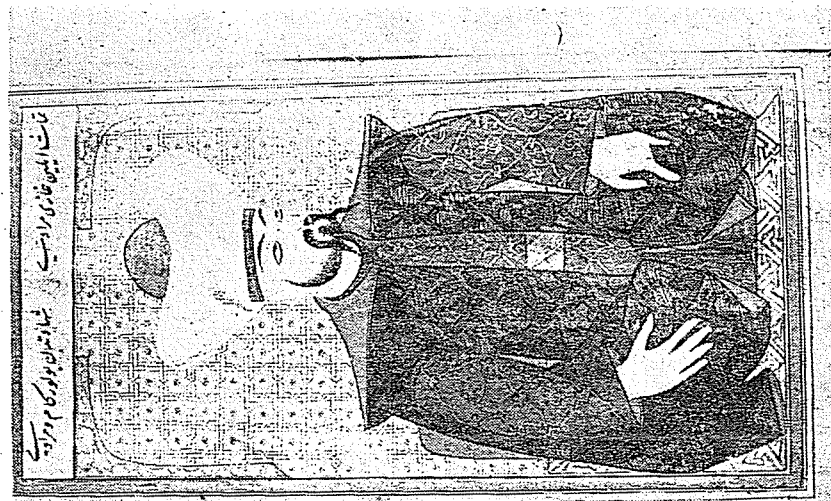
Resim 17. Sultan III. Murad. (Sayfa 59a) T. 6087

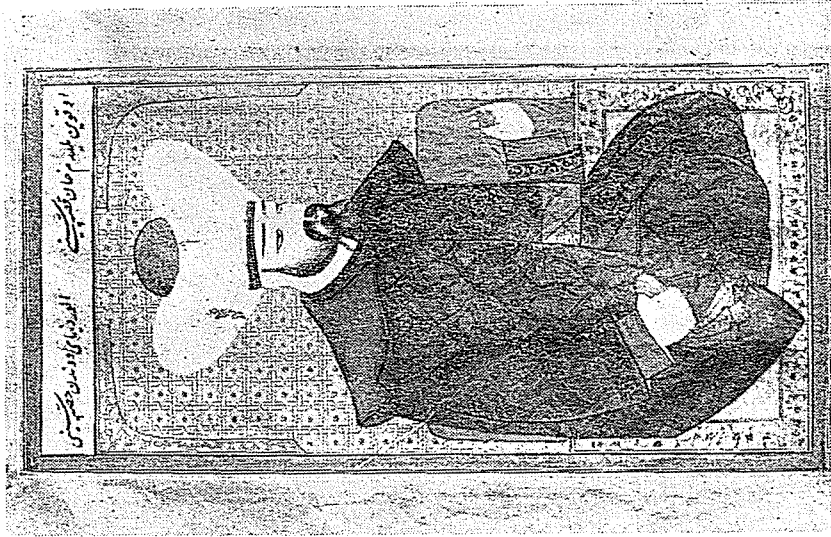
Resim 18. Osman Gazi. (Sayfa 24b) T. 6088

Resim 19. Sultan Orhan (S. 28b) T. 6088

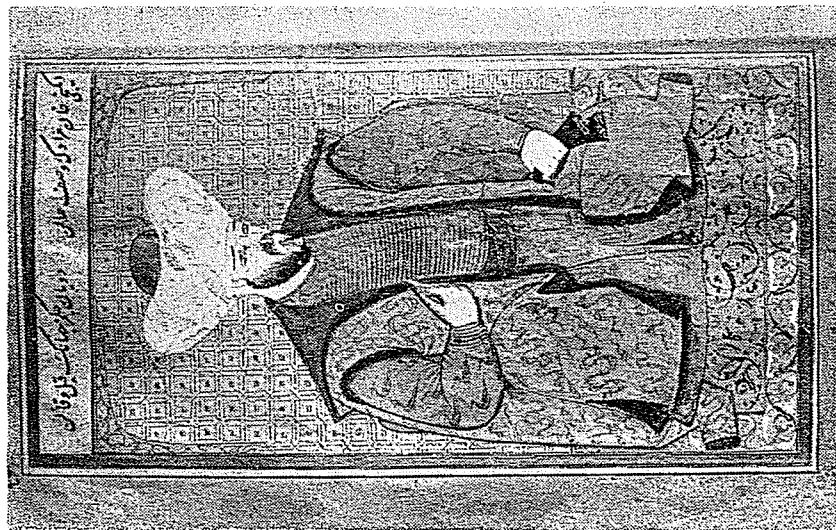

Resim 20. Sultan Murad Gazi (Sayfa 31a) T. 6088

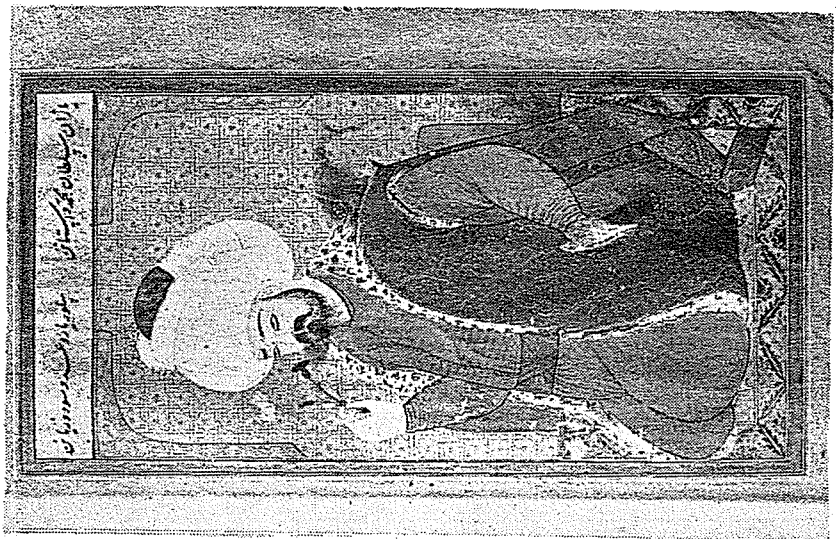

Resim 21. Yildirim Beyazıt. (Sayfa 34a) T. 6088

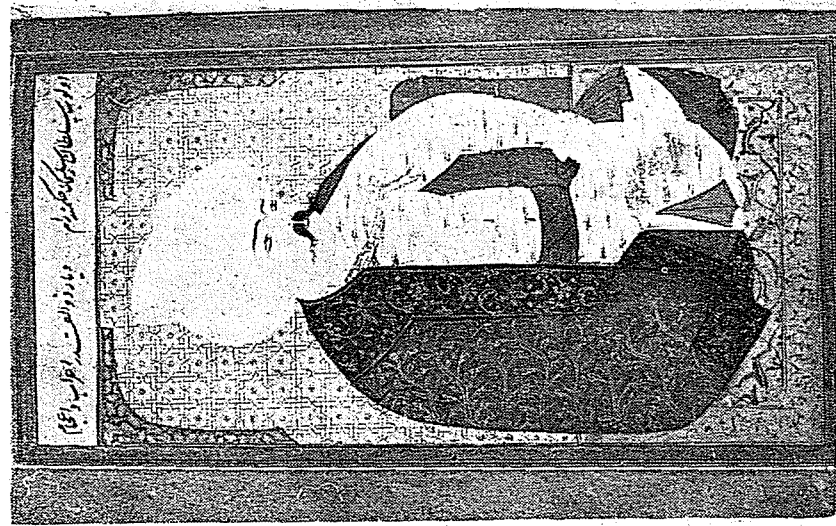

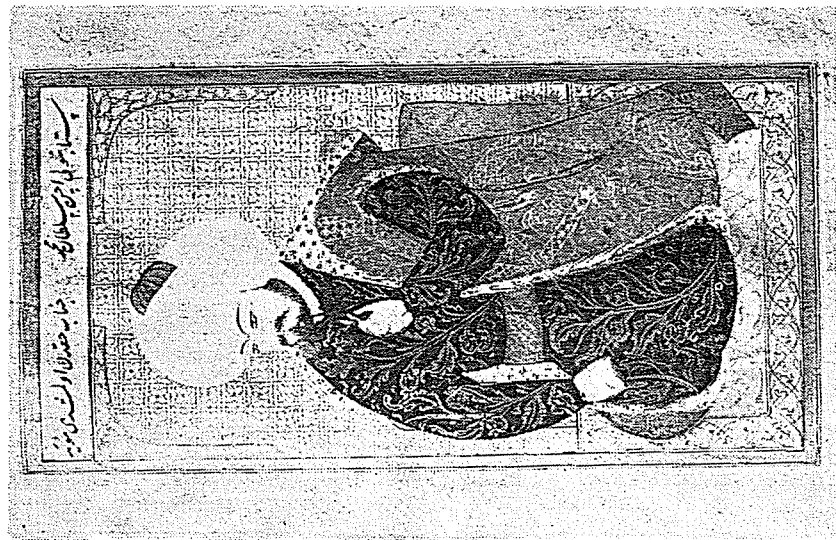
Resim 23. Sultan II. Murad (Sayfa 40a) T. 6088

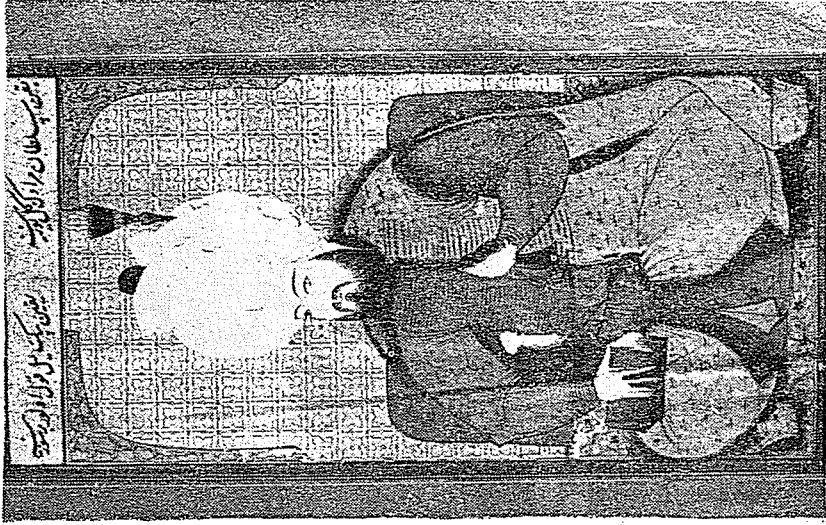
Resim 22. Çelebi Sultan I. Mehmed (Sayfa 37b) T. 6088

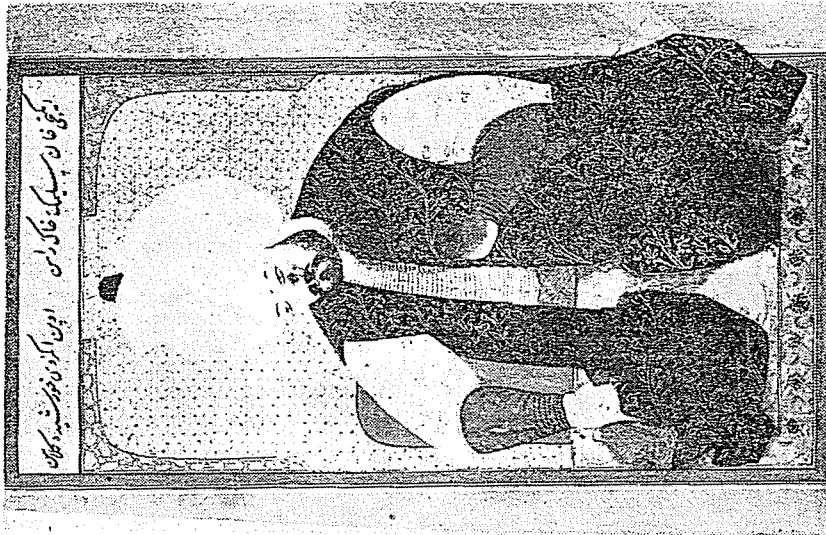
Resim 25. Yavuz Sultan Selim (Sayfa 49a) T. 6088

Resim 24. Fatih Sultan Mehmed (Sayfa 42b) T. 6088

Resim 27. Sultan III. Murad (Sayfa 64b) T. 6088

Resim 26. Sultan II. Selim (Sayfa 58b) T. 6088

BAZI FARŞÇA KAYNAKLARDA HATTATLIKLA ALÂKALI BİLGİLER

«I»

Ali ALPARSLAN

Hat san'atının ana kaynakları, bilindiği gibi, hattatların hayatından bahseden tezkerelerle, hattın usûl ve kaidelerinden ve tarihinden bahşeden kitap ve risalelerden ibarettir. Bunun hâricinde, bazı tarihî ve eski devrin ansiklopedi mahiyetinde olan eserleri de hat san'atı hakkında pek faydalı bilgileri ihtiva etmektedir. Bu tarihî ve ansiklopedik eserlerde bulunan bilgiler, çoğu zaman hattatlık hakkında yazılmış olan kitapların eksiklerini tamamlayacak bir hususiyet taşımaktadır. Yaptığımız araştırmalar sonunda Selçûkiler devrine ait üç eserde hattatlıkla alâkalı kıymetli ve tamamlayıcı bilgilere rastladık. Yukarda da söylediğimiz gibi bu kitapları, doğrudan doğruya hat san'atıyla alâkalı bulunmadığı için içlerinde bulunan hat ile alâkalı bölümleri, bu hususta araştırma yapanların tetkik nazarına sunmayı faydalı bulduk. Eserler, müellif, yazılış veya istinsah sırasına göre şöyledir :

- 1 — *Muhammed b. Abd'l-Hâlik el-Meyhenî, Destûr-ı Debîrî.* 575/1180'de istinsah edilmiştir.
- 2 — *Ebû Bekr Mutahhar Cemâli-i Yezdî, Ferruĥnâme.* 580/1184'de telif edilmiştir.
- 3 — *Muhammed b. Alî b. Süleymân er-Rävendî, Râhat-ussudûr ve âyât-ussurûr.* Yazılış tarihi takriben 599-601/1203-1205 arası, istinsah tarihi ise 635/1238'dir.

Her üç eser de Farşçadır. Biz hat ile alâkalı bölümlerin tercümesinde metnin anlaşılmasını temin için yaptığımız bazı ilâveleri parantez içinde gösterdik. Ayrıca iktiza eden yerde gerekli açıklamaları yaptık.